

De economie van marktwerking in Chicago en Wenen

Bert Tieben

Waarom valt het economen zo lastig de voordelen van marktwerkingsbeleid over het voetlicht te brengen? Een reden hiervoor is het theoretische karakter van hun belangrijkste argument, de welvaarts-theorie met de twee theorema's van Pareto. Dit artikel bespreekt hoe het marktwerkingsbeleid via een alternatieve route onderbouwd kan worden, zonder een beroep te doen op de Pareto-theorema's. De alternatieve routes lopen via Chicago en Wenen en de scholen die in die plaatsen het levenslicht hebben gezien. De Chicago school en de Oostenrijkse school worden ook wel de hoeders van dogmatisch liberalisme genoemd. Maar achter het dogma schuilt interessante economie waarin enerzijds het accent wordt gelegd op de dynamiek van het marktproces (Oostenrijkse school) en anderzijds op empirisch onderzoek op basis van partiële evenwichtsmodellen (Chicago school). De kennis van deze scholen over het fenomeen marktwerking kan helpen om het beleid sterker te grondvesten .

1 De opmerkelijke conjunctuur van het denken over vrije marktwerking

Het is nog maar 18 jaar geleden dat Francis Fukuyama wereldwijd furore maakt met zijn voorspelling dat het einde van de geschiedenis in zicht kwam met als uitkomst een definitieve overwinning voor het politiek en economisch liberalisme (Fukuyama 1992). Één kredietcrisis verder en de bestsellers komen vooral uit de hoek van de kritiek op kapitalisme en vrijhandel. Hoe is dat mogelijk? In politiek Den Haag heeft een soortgelijke omslag plaatsgevonden. Eind jaren negentig was MDW het toverwoord met marktwerking als een belangrijk instrument voor de structurele hervorming van de Nederlandse economie. Je kunt nu geen krant openslaan of de misstanden van marktwerking worden breed uitgemeten en de vakbe-

weging bepleit zelfs een moratorium op iedere vorm van marktwerking. Marktwerking, dat is toch het ordeningsprincipe dat centraal staat in ieder leerboek economie en dat wordt geacht, onder de juiste randvoorwaarden, de economie te sturen naar maximale welvaart? Als de publieke opinie over een dergelijk belangrijk concept zo snel kan omslaan heb je als wetenschap wel wat uit te leggen. Dat gebeurt dan ook getuige onder meer de preadviezen van de Koninklijke Vereniging voor de Staatshuishoudkunde over het thema *Marktwerking en publieke belangen* (Van Damme en Schinkel 2009).

De bijdragen in deze bundel zetten de argumenten pro en contra marktwerking nog eens keurig op een rij. Zo laten Baarsma en Theeuwes (2009) zien waar in theorie en praktijk de welvaartsvoordelen van marktwerking zitten. De twee welvaartstheorema's van Pareto spelen hierin een centrale rol. Dit is allemaal niet nieuw, geven ook Baarsma en Theeuwes toe. Het roept de vraag op waarom de overtuigingskracht van de economische argumenten pro marktwerking met een beetje conjuncturele tegenwind zo gering is gebleken. Is dat een kwestie van slechte marketing en communicatie of is er iets anders aan de hand? Iets wat fundamenteeler aangrijpt bij de kern van de economische wetenschap?

Dit artikel betoogt dat dit laatste het geval is. Baarsma en Theeuwes (2009) zeggen dat de welvaartstheoretische benadering van marktwerking 'een sterk theoretisch karakter' heeft (p. 25). Dat klopt, alleen lijkt die theorie gemaakt voor een wereld die niet de onze is. De wiskundige voorwaarden voor een Pareto-efficiënte oplossing van een competitief evenwicht zijn zo stringent dat ze met geen mogelijkheid betekenis kunnen hebben voor problemen in de 'echte' economie (Blaug 2007). Daar heeft de economie dus al een fors communicatieprobleem te overwinnen.

Dit artikel kijkt naar het alternatief. Wat leren we over de verdediging van vrije marktwerking als we de twee fundamentele welvaartstheorema's van Pareto nu eens achterwege laten? We komen dan op het spoor van twee scholen die aan de wieg van de neoklassieke economie hebben gestaan: de Chicago-school of Economics en de Oostenrijkse school. Beide scholen hebben in de geschiedenis van het economische denken een cruciale rol gespeeld bij de ontwikkeling van de micro-economische analyse van marktprocessen. Ze hebben als wetenschappelijke paradigma's ook diverse overeenkomsten maar staan desondanks in duidelijk verschillende tradities.¹ Een kritische reflectie op de bijdrage van deze twee scholen aan de economie van marktwerking leert ons de volgende lessen:

¹ Zie Paqué (1985) voor een vergelijking van beide scholen.

- Het pad naar de waarheid over de welvaartsvoordelen van vrije marktwerking kent vele omwegen. Misschien zijn we gewoon niet uitgeleerd en is het definitieve antwoord nog niet gevonden.
- Economen hebben sterk de neiging met *elkaar* in debat te gaan en ruzies binnen de eigen onderzoekstraditie uit te vechten. Zo bezien is het niet zo vreemd dat ze er niet in slagen de buitenwereld te overtuigen van specifieke inzichten.
- De standaardtheorie zit nogal vast in de riedel dat de twee theorema's van Pareto bewijzen dat een kapitalistische ordening met vrije markten vanuit welvaartstheoretisch oogpunt de voorkeur verdient.² Door te rade te gaan bij economische paradigma's die niet direct aansluiten bij de standaardtheorie kunnen onze inzichten over de effecten van marktwerking worden verdiept. De markteconomen pleiten voor zo laag mogelijke toetredingsdrempels tot markten, maar moeten nodig hun eigen wetenschap 'ontschotten'.
- Vaak gaat dit om argumenten die verstopt zitten in de geschiedenis van het economische denken. De scholen die centraal staan in dit artikel hebben beide hun hoogtepunt in het verleden liggen, de Oostenrijkse school in de eerste drie decennia en de Chicago school grofweg in de tweede helft van de twintigste eeuw. Studie van die geschiedenis kan onze theoretische kennis verdiepen.

2 De Oostenrijkse School

Marktproces versus volledig vrije mededinging. De Oostenrijkse school is één van de tradities in de economisch wetenschap met een sterke nadruk op *laissez faire* in het economisch beleid maar een afkeer van de formeel wiskundige benadering van de neoklassieke welvaartseconomie. De moderne Oostenrijkers zien de markt bij voorkeur als een proces in dynamische termen om zichzelf te onderscheiden van de standaard micro-economie. De standaardtheorie bestudeert markten met het model van volledige vrije mededinging als analytisch ijkpunt. De meeste economen kunnen de voorwaarden van dit model uit het hoofd opdreunen: een groot aan-

² Een voorbeeld kan dit punt illustreren. Franklin Fisher (2003, 4) stelt dat "the central set of propositions that economists have to offer the outside world — propositions that are in a real sense, the foundations of Western capitalism — comprise the two welfare theories. These theorems elucidate the relations between general competitive equilibrium on the one hand and Pareto-efficiency on the other. They underlie all looser statements about the desirability of a free-market system. These propositions are also well understood and firmly grounded."

tal vragers en aanbieders die geen individuele invloed op de marktprijs hebben, goederen zijn homogeen, vrije toe- en uittreding, geen transactiekosten en alle subjecten kennen de ex ante evenwichtsprijs die op basis van de voorkeuren, budgetten en kostenfuncties tot stand zal komen. Dit zijn stuk voor stuk uitgangspunten die de Oostenrijkers verwerpen.

In het Oostenrijkse alternatief staat het marktproces centraal (Boettke en Prychitko 1994). Kenmerk van dit marktproces is de rivaliteit tussen concurrenten die er voor zorgt dat marktprijzen altijd in de richting van een evenwicht tenderen. De drijvende kracht achter dit proces is de ondernemer die in de woorden van Kirzner (1973) altijd 'alert' is op onvoorziene winstmogelijkheden. Die winst kan tot stand komen door de ontwikkeling van nieuwe productvarianties die beter aansluiten bij de voorkeuren van consumenten. Zo is heterogeniteit van goederen in de Oostenrijkse een belangrijk onderdeel van de marktanalyse. De stap naar nieuwe markten of producten vergt investeringen met een onzeker rendement. De ondernemer wikt maar de consument beschikt. Fouten maken hoort erbij volgens de Oostenrijkers. Het zorgt ervoor dat alleen de succesvolle ondernemers zich staande kunnen houden in het concurrentieproces wat de kwaliteit van de goederenvoorziening verbetert. Dit klinkt weinig revolutionair en dat is het ook niet. Het punt is alleen dat de analyse een ander vertrekpunt heeft dan de standaard micro-economische theorie met een nadruk op ondernemerschap, heterogene goederen en besluitvorming onder onzekerheid. Bovendien hanteren de Oostenrijkers dit uitgangspunt radicaal. Ondernemerschap en vrije toe- en uittreding zorgen voor een marktproces dat *altijd* naar een evenwichtpositie tendeert.³ Marktfalen is een woord dat de Oostenrijkers niet kennen. Het is dan ook niet zo vreemd dat de overheid in deze wereld weinig te zoeken heeft. De Oostenrijkse analyse van het marktproces past in een traditie van klassiek liberalisme waarin de rechten van het individu centraal staan en de vrijheid van handelen een van de grondbeginselen is.

Methodologische uitgangspunten. De vertaalslag van klassiek liberalisme naar economische theorie vindt plaats in het jaar 1871 met de publicatie van Carl Menger's *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*. Dit boek is Menger's 'claim to fame' als een van de vaders van de neoklassieke economie. Net als Jevons en Walras stelt hij dat de ruilverhouding tussen twee goederen gelijk is aan het quotiënt van het marginale nut. De relatie tussen prijs en nut vormde een radicale breuk met de nadruk in de klassieke economie op productiekosten als de allesbepalende factor van de marktprijs.

³ Voor een overzicht van evenwichtconcepties binnen de Oostenrijkse school, zie Tieben (2009a).

Voor Menger en de Oostenrijkse school was de nutstheorie van groot belang om het individualistische karakter van hun traditie te grondvesten. Nut is geen objectieve prijsbepalende factor, zoals productiekosten dat waren voor klassieke economen als Ricardo en Mill, maar een subjectieve factor. Ieder mens beoordeelt zijn voorkeuren anders en dat betekent dat nut nooit een meetbare en vergelijkbare factor kan zijn.

Voor Menger was dit subjectivisme de grondslag voor de definitie van de economie als een 'exacte wetenschap' (Milford 1990). Een exacte wetenschap genereert in de visie van Menger universeel geldige beweringen. Dit lijkt een tegenstelling. Hoe kan subjectivisme ooit aan de basis staan van universeel geldige beweringen? Dit wijst op een centraal element in de Oostenrijkse visie op de economische wetenschap. Het kenmerk van deze school is methodologische individualisme omdat de verklaring van economisch gebeurtenissen altijd gereduceerd moet worden tot de kleinste relevante eenheid, de subjectieve voorkeuren van individuen. Dit was voor Menger en de zijnen een empirische bron van informatie waaruit dus universeel geldige waarheid vloeide. Hoe? Het antwoord is introspectie. De afleiding van prijzen uit marginaal nut steunt op een individuele afweging tussen doel (voorkeuren) en middelen (ruil en inkomen) die iedereen op basis van eigen kennis en voorkeuren kan controleren. Friedrich Wieser, een student van Menger, beschreef economie dan ook als een psychologische wetenschap (Wieser 1927[1957], p. 3).

Het uitgangspunt van de subjectivistische prijsstheorie van de Oostenrijkers is dus 'waar' op basis van introspectie. De afleiding van het prijsevenwicht is vervolgens een kwestie van logica en dus ook 'waar'. De wet van vraag en aanbod was voor Böhm-Bawerk (1921, p. 290) "von fragloser Wahrheit". Hayek (1937) sprak van de "Pure Logic of Choice" en Mises (1949) definieerde het als het startpunt van een aparte tak van wetenschap, praxeologie. De conclusies van deze wetenschap zijn a priori waar omdat ze via de regels van de logica zijn afgeleid op basis van een theorema dat zelfevident is: menselijk handelen is doelgericht en als er door mensen keuzes worden gemaakt dan heeft dat tot doel om het eigen welzijn te verbeteren. Praxeologie is het onderzoek naar de theoretische gevolgen van dit uitgangspunt.

Deze uitgangspunten verklaren twee aspecten van de methodologie van de Oostenrijkse school. In de eerste plaats dicteert het subjectivisme een afkeer van empirisch onderzoek. Individuele voorkeuren zijn onvergelijkbaar en dus heeft meten geen zin. Statistiek zal nooit doordringen tot wat Menger het wezen van de economie noemt, de wijze waarop individuen keuzes maken in het spanningsveld tussen doelen en middelen. In de tweede plaats is er een rotsvast geloof in de suprematie van een liberale economische orde. Hayek zag het maatschappelijk proces als dermate complex

dat de stelling dat het vrije marktsysteem superieur is nooit gefalsificeerd kon worden. “All we can hope to find out is that, on the whole, societies which rely for this purpose on competition have achieved their aims more successfully than others. This is a conclusion which the history of civilisation seems eminently to have confirmed.” (Hayek 1978, p. 180). Moderne Oostenrijkers als Kirzner kopiëren deze gedachtelijn: “That the market works is perhaps the most significant lesson of modern history.” Dit is volgens Kirzner (1992, pp. 36, 43 en 51) een gevolgtrekking op basis van ‘casual’ en ‘historical experience’. En ook hier zoekt de lezer vergeefs naar empirische bewijsvoering.

Liberalisme en laissez faire. De vrije markteconomie was voor de Oostenrijkers de uitkomst van een evolutionair proces, een spontane orde die ontstaat als de onbedoelde uitkomst van economische ontwikkeling in een vrije samenleving. Hayek zag het liberalisme als een politieke stroming die er op gericht is individuele vrijheden via de wet te beschermen. Een welvaartstheoretische test van dit principe was in zijn visie onmogelijk. Geneert een vrije markteconomie ‘the greatest good for the greatest number’ conform de regels van het utilitarisme? Een dergelijk optelsommetje leidt onvermijdelijk tot een sociale welvaartsfunctie met kardinaal nut wat recht indruist tegen het subjectivisme van de Oostenrijke waardeleer. Het gaat de Oostenrijkers dan ook niet zozeer om de ‘greatest good’. De vraag of de vrije markteconomie de meeste welvaart creëert is in feite van ondergeschikt belang. De vrijheid in de economie schept welvaart omdat het ondernemers in staat stelt het aanbod te scheppen voor de effectieve vraag. Dat is per definitie welvaartswinst, maar hoe groot die winst is in materiële termen hoeven de Oostenrijkers niet te weten.

Liberalisme leidt volgens Hayek niet per se tot laissez faire (Steele 1993, p. 73). Het is een open vraag met welke middelen de individuele vrijheden beschermd moeten worden. Wat moet de strekking van eigendomsrechten zijn (denk aan de discussie over intellectueel eigendom)? Hoe maak je contracten afdwingbaar? Dit soort vragen moeten de reikwijdte van de overheid bepalen. Van belang is dat het hier gaat om rechtsmiddelen en instituties die er op gericht zijn om individuele vrijheid te beschermen. Dit is een ander gezichtspunt dan overheidsinterventie om marktfalen te corrigeren. Het marktproces is zeker geen zegen voor alle leden van de samenleving en kent belangrijke nadelen zoals kapitaalvernietiging en verlies van werkgelegenheid in de dalen van de conjunctuur. Er is geen Oostenrijker die dit ontkent. Maar het alternatief van overheidsturing is in de Oostenrijkse visie altijd slechter. Wat beoogt die overheid precies te corrigeren aan de werking van de markt? De markt wordt gedreven door de kennis en voorkeuren van ondernemers en klanten. Dit is overwegend in-

formatie met een persoonlijk karakter; de overheid kan er met geen mogelijkheid kennis van hebben. Op welke grond wil de overheid dan het falen van de markt corrigeren? Dit kennistheoretische element is een belangrijke bouwsteen van de Oostenrijkse stelling dat de interventies van de overheid in vrijwel alle gevallen meer kwaad doen dan goed.⁴

De bijdrage van de Oostenrijkse school. Dit Oostenrijkse perspectief op marktwerking staat ver af van de neoklassieke welvaartstheorie. Valt er voor de beleidseconoom met een belangstelling voor marktwerkingsvraagstukken dan wel iets van te leren? Het antwoord is: veel.

De Oostenrijkse school is de drijvende kracht achter het langsturende academische debat in de economie, de strijd van de Oostenrijkers tegen de marktsocialisten in het calculatiedebat (Lavoie 1985 en Kirzner 1988). Dit debat startte in 1920 met de kritiek van Ludwig Mises op de stelling van Enrico Barone dat een centrale planner op basis van de vergelijkingen van een Walrasiaans algemeen evenwichtsmodel prijzen en te produceren hoeveelheden zou kunnen bepalen zonder concurrentie toe te staan op enige markt (Mises 1920). Dit debat betreft een onderwerp dat in de moderne economische theorie ten onrechte weinig aandacht trekt, de vergelijking tussen economische stelsels. Het calculatiedebat is voor de Oostenrijkers cruciaal geweest. Bij de start van het debat in 1920 werd de Oostenrijkse school gezien als onderdeel van de neoklassieke economie. Het calculatiedebat heeft de verschillen tussen de Oostenrijkse en neoklassieke theorieën op scherp gezet. In feite heeft het debat de Oostenrijkers geholpen de kernthema's van hun onderzoekstraditie te isoleren. Het resultaat is een reeks inzichten geweest waar de economische wetenschap ook in bredere zin van geprofiteerd heeft en nog steeds van kan profiteren.

De marktsocialisten zagen de centrale planner berekeningen uitvoeren op basis van een algemeen evenwichtsmodel. Mises betoogde dat dit model statisch is en dat prijzen tot stand komen in een dynamisch marktproces als gevolg van de arbitrage door ondernemers. De theorieën over ondernemerschap en marktproces zijn kernthema's binnen het hedendaagse Oostenrijkse paradigma en vormen een welkome aanvulling op de standaard neoklassieke micro-economie waar de vraag *wie* de prijzen bepaalt vaak onbeantwoord blijft (High 1990). Natuurlijk zijn er algemene evenwichtsmodellen op basis van non-tatonnement maar die modellen ontberen

⁴ De Oostenrijkers zijn vooral beducht voor de effecten van collectief handelen voor de individuele vrijheid. Hayek schreef boeken als *The Road to Serfdom* (1944) en *The Fatal Conceit* (1988) om te betogen dat overheidsinitiatieven eigenlijk altijd tot inperking van individuele vrijheden leiden met totalitaire regimes als dreigend eindperspectief.

meestal een aanpassingsproces met enige economische rationaliteit (Tieben 2009a, hoofdstuk 12.5).

De tegenstanders in de jaren dertig zoals Oskar Lange (1936) vonden een oplossing in trial-and-error procedures in partiële evenwichtsmodellen. Dit zette Hayek aan het denken over meer fundamentele vragen rondom het concept planning in de economie. Het resultaat was zijn analyse van de rol van kennis in de economie (Hayek 1937). De algemene evenwichtsmodellen kennen aan individuen kennis over voorkeuren en prijzen toe die welbeschouwd de uitkomst van het marktproces moeten zijn. De algemene evenwichtstheorie bijt zich in de staart. Het veronderstelt wat bewezen moet worden. Hayek zag kennis als verre van perfect en volledig. Ieder individu beschikt over lokale kennis die ook nog eens voor een deel persoonlijk is. De centrale planner kan daar met geen mogelijkheid over beschikken en mist dus de informatie om zijn planningsmodellen te laten werken. Ruil via vrije markten is het enige mechanisme dat in staat is dit type informatie wel te benutten, omdat individuen in het spel van vraag en aanbod hun lokale en persoonlijke kennis onbedoeld prijsgeven: het komt tot uitdrukking in de prijzen die ze bereid zijn te betalen of wensen te ontvangen voor hun diensten en goederen. Vandaar Hayek's metafoor van het prijsmechanisme als een communicatiesysteem (Hayek 1945).

Hayek liep met zijn analyse van de relatie tussen kennis en marktevenwicht in de jaren dertig ver voor de troepen uit. Met enige overdrijving kunnen we stellen dat de speltheorie en de micro-economische analyse van informatie schatplichtig is aan zijn werk. De nadruk op de verspreiding van kennis door economische activiteiten geeft aan dat het coördinatievraagstuk voor Hayek van cruciaal belang was (O'Driscoll 1977). Hoe komt de afstemming van besluitvorming tussen al die individuen met hun persoonlijke belangen en kennis tot stand? De vraag is theoretisch uitdagend en bracht Hayek tot de formulering van dynamische concepties van prijsaanpassing en marktevenwicht. Hij combineerde kapitaaltheorie en geldtheorie om de conjunctuurbewegingen in een geldgebruikende economie te kunnen verklaren. In zijn theorie speelt de rente als de prijs van krediet een belangrijke coördinerende rol. Maar het monetaire evenwicht tussen sparen en investeren wordt verstoord door te goedkope leningen van de banken. Dit zorgt voor een haasje over van inflatie en kredietcreatie. Zo'n prijsbubbel moet een keer klappen waarna een pijnlijk proces van herstructurering nodig is om het monetair evenwicht te herstellen. Bij Hayek is neutraal geld niet meer dan een theoretisch concept. De realiteit wordt gedomineerd door niet-neutrale processen van prijsaanpassing waarbij de re-

ele en monetaire economie elkaar wederzijds beïnvloeden.⁵ Het hoeft geen betoog dat een beetje meer Hayek het monetaire beleid in de aanloop naar de kredietcrisis geen kwaad had gedaan (Tieben 2009b).

Dit voorbeeld geeft aan dat de regulering van de financiële markten een sector is waar de lessen van de Oostenrijkse school een vruchtbare rol kunnen spelen. De kracht van de school is daarbij dat het onderzoekers dwingt buiten de bestaande kaders te denken. Deze aanpak is sterk verbonden met het gedachten experiment dat een centrale rol inneemt in de Oostenrijkse methodologie (Moss 1997). Oostenrijkse economen worden vaak gezien als tegenstanders van de neoklassieke algemene evenwichts-analyse, maar dit type modellen past prima in hun voorkeur voor analyse in termen van ideaaltypische concepten. De kapitaaltheorie van Hayek (1941) is een voorbeeld van deze aanpak, maar ze is gebaseerd op een traditie die al met Carl Menger en vooral Friedrich Wieser (Wieser 1927) gestalte kreeg. Kern is dat via het gedachten experiment van verstorende invloeden uit de praktijk wordt geabstraheerd. Dat geeft de analyse een flexibiliteit die er in veld- of natuurlijke experimenten vaak niet is, maar de twee kunnen ook samengaan. Een voorbeeld is de rol van de centrale bank in het financiële systeem. Wat is de invloed van het overheidsmonopolie op de gelduitgifte voor de stabiliteit van de financiële sector? Selgin en White (1994) bespreken de vraag hoe een economie met een concurrerend geldaanbod functioneert. De gedachte is dat een systeem van *free banking* financiële stabiliteit bevordert omdat financiële instellingen dan een bedrijfseconomische reden hebben om de koopkracht van hun eigen munteenheid te bewaken. De concurrentie tussen instellingen voorkomt dat het geldaanbod een speelbal wordt van de monetaire autoriteiten met alle verstorende gevolgen van dien. De keerzijde van *free banking* is de mogelijke hoge transactiekosten van een geldeconomie met meerdere, concurrerende munteenheden en het risico van omvallende banken. Empirische analyses op basis van Amerikaanse ervaringen met *free banking* in de negentiende eeuw laten echter zien dat de faillissementen in de bankensector voor het overgrote deel een conjuncturele achtergrond hadden en niet werden veroorzaakt door misbruik of mismanagement van het recht op gelduitgifte (Rolnick en Weber 1984). Het natuurlijk experiment kan zo een aanvulling vormen op de conclusies van een typisch Oostenrijkse gedachtenexperiment met implicaties voor de regulering van financiële markten.

Economische regulering en mededingingsbeleid zijn twee andere beleidssectoren waar de lessen van de Oostenrijkse marktanalyse vruchtbaar kunnen worden toegepast. De inzet van de Oostenrijkers is daarbij kritisch.

⁵ Het effect van veranderingen in het nominale geldaanbod op de relatieve prijzen staat bekend als het Cantillon effect. Zie Hagemann en Trautwein (1998).

Ten aanzien van het mededingingsbeleid is de vraag van belang of ingrijpen in de marktverhoudingen via dit instrument economisch gezien te rechtvaardigen is. Het Europese mededingingsrecht dat leidend is voor het Nederlandse beleid stelt niet dat een economische machtspositie (EMP) van een onderneming per definitie verboden is. Het verbod van art. 102 VWEU geldt alleen het *misbruik* van een economische machtspositie. Wat misbruik is is al sinds het de inwerkingtreding van het Europese Verdrag van de EEG (Verdrag van Rome 1956) onderwerp van discussie. De definitie van misbruik is niet vastgelegd in het Verdrag maar ingevuld via de ontwikkeling van jurisprudentie. Oostenrijkers leggen de lat voor het misbruikelijk zijn van een EMP hoger dan andere economen, omdat de machtspositie in hun ogen een natuurlijke uitkomst is van het marktproces en de rechterlijke autoriteit per definitie niet over de kennis beschikt om te oordelen of het handelen van de monopolist economisch gezien neerkomt op misbruik van een machtspositie of niet.

De energiesector is een sector waar de transitie van overheidsmonopolie naar gereguleerde markt stap voor stap gestalte krijgt. De Oostenrijkers zien een monopolie niet snel als ‘natuurlijk’ maar de lessen van de marktprocesbenadering kunnen wel degelijk een rol spelen bij de vraag hoe de regulering er uit moet zien als de gereguleerde markt een meer volwassen stadium bereikt. Incentive regulering via prijsplafond en maatstafconcurrentie zijn effectieve instrumenten gebleken om de voormalige overheidsbedrijven aan te zetten tot grotere kostenefficiëntie (Tieben en Poort 2008). Nu is de fase aangebroken waarin de markt zo volwassen is geworden dat een grotere rol voor vrije marktkrachten op zijn plaats is. Dit kan bijvoorbeeld plaatsvinden via directe onderhandelingen tussen verbruikers en netbeheerders over de noodzaak en prijs van een nieuwe netverbinding of uitbreiding van bestaande verbindingen. De rol van overheid en toezichthouders raakt daarmee meer op de achtergrond. In plaats van directe sturing op de tarieven kan die rol worden beperkt tot het scheppen van de juiste voorwaarden voor de onderhandelingen tussen de marktpartijen. Littlechild (2008) laat zien dat deze benadering in de praktijk werkt en specifieke nadelen van conventionele reguleringssystemen kan ondervangen. De bijdrage van Littlechild aan deze discussie draagt niet specifiek het label Oostenrijks maar vertoont mijns inziens duidelijk de sporen van zijn vroegere werk op dit terrein en is zonder meer te kenmerken als een marktprocesbenadering.⁶

⁶ Zie bijvoorbeeld Littlechild (1982). Het onderhandelingsmodel als reguleringinstrument wordt door Littlechild in een reeks artikelen gestaafd, zie bijvoorbeeld Doucet en Littlechild (2006), en Littlechild en Skerk (2008) en de daarop volgende reeks artikelen over de rol van publieke veilingen bij de aanleg van transmissieleidingen.

3 De verschillende gezichten van de *Chicago School of Economics*

In veel opzichten staat de Chicago School of Economics dicht naast de Oostenrijkse school. De Chicago traditie is sterk micro-economisch georiënteerd met een centrale plaats voor het model van volledig vrije mededinging. In zijn overzichtsartikel noemt Reder (1982) dit het 'Tight Prior Equilibrium' (TPE) dat voor een Pareto optimale verdeling van goederen en diensten zorgt. De Chicago-economen zijn daarbij net als de Oostenrijkers niet snel te overtuigen van marktfalen wat resulteert in een sceptische houding ten opzichte van de noodzaak voor overheidsinterventie en dus een sterk liberaal gekleurde beleidsagenda. Er zijn ook belangrijke verschillen tussen Chicago en Wenen zoals het gebruik van empirische methoden (Paqué 1985). Dit artikel bespreekt de verschillende gezichten van de Chicago School als reflectie op het economische denken over marktwerking.

Evenwicht als uitgangspunt. TPE als startpunt voor het onderzoek van de Chicago school vraagt om een nadere toelichting. De veronderstelling van Pareto optimaal competitief evenwicht onderbouwt een belangrijk deel van de moderne micro-economie zoals het Walrassiaanse algemene evenwichtsanalyse. Het verschil tussen deze tak van de neoklassieke economie en de Chicago school is de veronderstelling dat de echte economie zich in vergaande mate net zo gedraagt als het theoretische model. Reder (1982, p. 12) noemt dit de 'good approximation assumption'. Dit betekent onder meer dat men veronderstelt dat individuen geen marktmacht hebben en prijzen als gegeven beschouwen en dat de huidige marktprijzen evenwichtsprijzen zijn in de zin dat (1) ze zorgen voor gelijkheid tussen vraag en aanbod en (2) de resultante zijn van optimale individuele keuzes. Prijzen zijn vanzelfsprekend gelijk aan marginale kosten en factoren leveren hetzelfde marginale product in alle concurrerende toepassingen. Natuurlijk beseft men in Chicago ook dat deze veronderstellingen strikt genomen niet geldig zijn. Er zijn altijd onvoorziene en willekeurige verstoringen die ervoor zorgen dat het evenwicht tijdelijk verstoord wordt. Kern is echter dat de verstoringen in de tijd onderling niet gecorreleerd zijn zodat de trend op de lange termijn altijd richting het economische evenwicht is. Dit motiveert de praktijk in Chicago om evenwichtswaarden als een goede benadering van de economische realiteit te beschouwen.

Dit is volgens Reder 'a hallmark of Chicago applied research' en van groot belang voor de methodologie van deze traditie. Volgens een Popperiaanse aanpak is evenwicht een veronderstelling die om falsificatie roept.

Geheel in de geest van de methodologen Kuhn en Lakatos vormt evenwicht in de Chicago traditie echter de kern van een paradigma dat boven de kritiek is verheven. Het wordt niet getoetst en kan dus ook niet op basis van empirische bewijsvoering worden verworpen. De situatie is eerder omgekeerd. TPE werkt als een filter voor de beoordeling van het empirische onderzoek. Reder brengt het voorzichtig. Evenwicht als prior is volgens hem geen dogmatisch startpunt. Dat zou het geval zijn als het conflict tussen theorie en empirie leidt tot het negeren van de empirie. Een anomalie wordt als volgt behandeld:

1. Zijn de onderliggende data juist?
2. Leidt herdefiniëring van de variabelen van het geschatte model tot betere resultaten (beter: dat wil zeggen, uitkomsten die dichter bij TPE liggen);
3. Aanpassing van het theoretische model om schijnbaar suboptimaal gedrag te accommoderen;
4. Het plaatsen van het empirische resultaat op de onderzoeksagenda als een anomalie waarvoor nader onderzoek nodig is.

De kern van TPE is dat stap 3 wordt vermeden, terwijl de concurrenten van Chicago die stap wel zetten. Er is dus toch een verdedigingslinie, zoals ook Paqué (1985, p. 424) stelt. Resultaten die niet in het evenwichtmodel passen worden weggezet als niet te beïnvloeden veranderingen in exogene variabelen zoals preferenties of domweg het resultaat van irrationeel en dus niet te verklaren gedrag. Aldus wordt het evenwichtmodel beschermd tegen onwelgevallige empirische resultaten.

Knight als grondlegger. De Chicago school kent verschillende gedaanten. Vaak wordt een onderscheid gemaakt tussen de macro-economische variant van de monetaristen (Friedman) en de nieuw klassieken (Lucas) en de micro-economische variant die sterk leunt op het werk van Stigler, Becker, Bork en Posner. Frank Knight wordt door Reder (1982) en anderen wel gezien als een grondlegger van de Chicago school, maar valt strikt genomen buiten de school door zijn ethische benadering van het liberalisme en zijn grotendeels verbale en niet-empirische benadering van de economische theorie.⁷ Ten onrechte, wat mij betreft. Knight is van groot belang geweest voor het micro-economische fundament van de Chicago school met een centrale rol voor het evenwichtmodel. Knight (1921) formuleert de condities voor het model van perfecte competitie als het ideaaltypische

⁷ Er wordt soms een onderscheid gemaakt tussen de Chicago school van de oude stempel (voor 1940) en de Chicago school nieuwe stijl die start met Friedman en Stigler.

uitgangspunt van de marktanalyse. Het gaat hierbij om voorwaarden zoals perfecte informatie, perfecte rationaliteit, afwezigheid van marktmacht en transactiekosten, perfect deelbare goederen enzovoort (ibid. pp. 76-81 en 174-194). Dit zijn condities die volgens Knight maar in zekere mate afwijken van echte marktcondities waarmee hij in feite het startschot geeft voor de Chicago traditie om te veronderstellen dat de werkelijkheid op de lange termijn correspondeert met de conclusies van het theoretische evenwichtsmodel (ibid., pp. 79-80 en 174). De aanpak van Knight bevat echter de nodige nuances. Hij ziet de vraag in hoeverre echte markten afwijken van het model van perfecte concurrentie als een empirische vraag. Zelf onderkent hij in werkelijke markten een belangrijke afwijking van het theoretische model: imperfecte kennis veroorzaakt door onzekerheid is de bron van imperfecte concurrentie. In *Risk, Uncertainty and Profit* (1921) bestudeert de Knight de afwijkingen van het theoretische ideaal vooral in economische termen, niet veel later stelt hij vooral ethische redenen centraal bij zijn afwijzing van een zuivere laissez faire benadering (Knight 1935). Deze ommezwaai is de belangrijkste reden waarom Knight niet als *de* grondlegger van de Chicago school wordt gezien.

De ethische afwijking van laissez faire door Knight ligt al besloten in zijn kritiek op het begrip concurrentie. In tegenstelling tot de Oostenrijkers ziet Knight concurrentie niet als proces waarin de rivaliteit van marktpartijen de boventoon voert (Knight 1935). Ook bij volledig vrije mededinging is ruil voor Knight een vorm van samenwerking omdat beide partijen vrijwillig tot de ruil besluiten en dat doen ze omdat ze er beiden op vooruit gaan.⁸ Het *quid pro quo* betekent daarbij dat de economische gelijkheid in moreel opzicht in gewaarborgd ('commutative justice'). Dat ligt volledig anders voor de inkomensverdeling. Vermogen is macht en de vrije markteconomie biedt volgens Knight geen enkele garantie dat inkomens en vermogen eerlijk over de bevolking worden verdeeld. Integendeel:

"...under perfect competition the natural long-run tendency of the individualistic economic process ... is in many respects evil. To some extent it undoubtedly tends to the corruption of men's wants in the larger sense. But the more important factor is that it tends to the cumulative growth of inequality in economic power. [...] The exchange of equal values between excessively unequal individuals may result in fundamental injustice in the distributive sense, in contrast

⁸ Zie Knight (1947, pp. 49 en 361): "Economic competition is one of the unfortunate accidents of terminology; what it means is simply the freedom of individuals to cooperate through exchange with the others who offer (or accept) the best terms. ... The idea of 'bargaining' is likewise misleading." Zie ook Knight (1967, 795).

with commutative justice which alone is recognized in laissez-faire individualism.” (Knight 1947, pp. 222-223; zie ook p. 381).

Knight is dus kritisch over een zuiver laissez faire beleid maar dat plaatst hem bepaald niet buiten de Chicago school. Zijn werk formuleert verschillende elementen die later tot de kern van de school zijn gaan behoren. Zo legt hij de nadruk op de evenwichtstendens in het model van volledig vrije model als een propositie voor de lange termijn. Hij bestrijdt de economen zoals Pigou die als negatief oordeel een ‘continued bias’ zien in de vrije markteconomie (Knight 1924). Dit is de aanzet voor de latere analyses binnen de school van de oorzaken van vaste prijzen op de korte termijn in termen van menukosten en zoekkosten. Ook was hij niet snel overtuigd van marktfalen. Een monopolie kon een legitieme uitkomst zijn van het marktmechanisme waartegen dus niet moest worden opgetreden. Net als bij de latere proponenten van de Chicagobenadering in het mededingingsbeleid staat bij Knight de vrijheid van handelen centraal. Zolang er voldoende potentiële concurrentie bestaat is een groot marktaandeel geen schadelijk monopolie.⁹ Dit ligt anders als dominantie gebaseerd is op formele afspraken. Dit verklaart waarom Knight strijdt tegen monopolies die het gevolg zijn van ‘stupid governmental action’ zoals de ondersteuning voor de vakbeweging, maar oordeelt dat gewone monopolies in de marktsector zelfs maatschappelijk voordelig kunnen zijn (Knight 1967, p. 787). Dit laat onverlet dat monopolies die een basis vormen voor het uitoefenen van macht een ‘real evil’ voor het individu vormen (Knight 1947, p. 380). Het punt is alleen dat dit soort monopolies veel minder vaak voorkomt dan meestal wordt gedacht.

Voor Knight was de vrijemarkteconomie uiteindelijk het minst slechte orderingsprincipe. Vrije markten hebben nadelen maar de nadelen van de alternatieven met meer overheidssturing zijn nog veel groter. Van doorslaggevend belang was uiteindelijk de betekenis van individuele vrijheid als “the greatest of the fundamental human values” (Knight 1947, p. 363)¹⁰

⁹ Zie Knight (1947, 380): “Popular criticism with regard to monopoly is, indeed, much exaggerated and misconceived. Every monopoly obviously has competition.” Veel monopolies zijn daarom slechts ‘temporary’ en vormen geen echte bedreiging voor de economische orde. Het kan bijvoorbeeld gaan om monopolistische concurrentie of een ‘contestable market’.

¹⁰ Knight legt net als Hayek nadruk op het feit dat overheidsplanning het democratische systeem zal aantasten met ‘dictatorship’ als gevolg. De dreiging van het nationaal socialisme en het marxisme in de jaren dertig speelde hierbij een rol. Zie bijvoorbeeld, Knight (1947, p. 364).

De bijdrage van de Chicago school. Het behoeft na de bespreking van Knight weinig betoog dat binnen de Chicago school weinig animo bestaat voor een formele welvaartsanalyse van marktwerkingsvraagstukken aan de hand van de twee Pareto-theorema's. Er zijn ethische redenen zoals de voorkeur voor individuele vrijheid die het Chicago-pleidooi voor de vrije-markteconomie schragen. Van de overheid kan volgens deze school weinig goeds worden verwacht. Dat heeft een inhoudelijke redenen, omdat er in het oordeel van de Chicago-economen weinig reden is om op grond van marktfalen een rol voor de overheid te bepleiten, maar ook een duidelijke normatief aspect: het wantrouwen tegen collectieve organen zoals de overheid zit diep. Zoals Friedman (1962, p. 128) stelt in een bespiegeling op het monopolieprobleem:

“There is unfortunately no good solution for technical monopoly. There is only a choice among three evils: private unregulated monopoly, private monopoly regulated by the state and government operation. ... It seems impossible to state as a general proposition that one of these evils is uniformly preferable to another. ... I am inclined to urge that the least of the evils is private unregulated monopoly wherever this is tolerable.”

Het gevolg is een positie die Paqué (1985) beschrijft als dogmatisch liberalisme. Dit wordt in wetenschappelijk opzicht nog aangevuld met de instrumentalistische opvatting van de methodologie volgens Friedman (1953) die in feite ruim baan biedt voor het kritiekloos hanteren van het evenwichtsmodel als onderbouwing van de voorkeur voor een vrije markteconomie.¹¹ Het resultaat is een combinatie van wetenschappelijk en politiek dogmatisme. Wat kunnen moderne markteconomen hier nog van leren?

Het antwoord is dat dogmatisme in de wetenschap niet negatief hoeft te zijn. In feite heeft de economische methodologie dogmatisme geïnstitutionaliseerd via het concept van Lakatos' wetenschappelijke onderzoeksprogramma. Dit is een onderzoeksprogramma dat uitgaat van een 'harde kern' die door alle leden van het programma kritiekloos wordt geaccepteerd. De harde kern wordt niet getest. Dat gebeurt wel met de toegepaste theorieën in de 'rand' van het programma waar de basisassumpties van de kern worden geoperationaliseerd zodat concrete toepassing en dus empirische toet-

¹¹ De kern van het instrumentalisme is dat alleen voorspelkracht telt voor de bepaling van het wetenschappelijke karakter van een theorie. Een test van de theorie aan de hand van het realiteitsgehalte van de veronderstellingen van de theorie is overbodig. Met enige overdrijving stelt Friedman zelfs dat hoe onrealistischer de veronderstellingen zijn, hoe beter de theorie. Samuelson heeft deze positie later de F-twist gedoopt.

sing mogelijk is. Lakatos noemt dit een ‘beschermende rand’ voor het onderzoeksprogramma omdat de verwerping van theorieën alleen daar plaatsvindt zonder de kernassumpties van het programma te raken. Het competitief evenwicht is van de Chicago school is een typisch voorbeeld van de harde kern van een onderzoeksprogramma.

Het onderscheiden van een harde kern en een beschermende rand biedt voordelen. De harde kern staat niet voortdurend ter discussie en kan dus rustig worden opgebouwd om het onderzoeksprogramma consistent te maken. “Hardening the hard core” noemt Lakatos dit proces. In feite heeft Knight dit proces in gang gezet met zijn analyse van het model van perfecte concurrentie en de invloed van onzekerheid op de marktwerking. Latere Chicago economen zoals Stigler hebben dit werk voortgezet. Niet voor niets beschrijft Reder (1982, p. 19) grondige kennis van TPE als de sleutel tot succes voor studenten en promovendi in Chicago, als de *rite de passage* in de subcultuur van de Chicago school. De opbrengst van deze strategie is niet gering geweest, getuige alleen al het aantal Nobelprijzen dat Chicago in de wacht heeft gesleept. De lessen van die inspanning zijn van belang voor de geschiedenis van ons vakgebied maar betekenen ook het nodige voor de toekomst:

- *Kortetermijnfricties*: Wat blokkeert de kortetermijnaanpassing van marktprijzen? Deze vraag heeft onder meer Stigler (1961) op het pad gebracht van de zoekkosten en de rol van informatie in het marktproces. De vraag van leer- en zoekprocessen is nog steeds actueel en vinden we bijvoorbeeld terug in de arbeidseconomie, de geldtheorie en de algemene evenwichtstheorie (non-tatonnement).
- *Menselijk kapitaal en imperialisme*: Voor Knight vertegenwoordigde iedere factor een vorm van kapitaal. Het is dan ook passend dat Becker (1964) het menselijke kapitaal introduceerde waarop de wetten van de micro-economie van toepassing zijn. Becker zette ook de trend in gang om het rationele keuzemodel te exporteren naar beleidsvelden die niet als traditioneel economisch worden gezien. TPE blijkt ook in deze wereld een prima werkmodel met verrassende inzichten zoals bijvoorbeeld blijkt uit populaire publicaties als Levitt en Dubner (2005).
- *Evolutie*: TPE wordt binnen de Chicago school vooral toegepast in comparatief-statische analyses. Voor de mededingingseconomie is echter van belang dat via de band van de evolutie verder wordt gekeken dan het statische model. Alchian (1950) heeft op dit vlak pionierswerk verricht met zijn ‘survivor principle’ waarmee een verklaring wordt geboden voor de evenwichtstendens in het vrije-

marktsysteem.¹² Vromen laat in dit nummer zien dat de Chicago economen bepaald niet de meest radicale deelnemers zijn aan het debat over evolutie binnen de economie, maar het geeft wel aan dat het statische imago van de school maar ten dele terecht is.

- *Eigendomsrechten*: Knight (1924) wees in zijn kritiek op de welvaartstheorie van Pigou al op het belang van eigendomsrechten, Coase (1960) grondvestte er zijn theorie van sociale kosten op. De boodschap is terugblikkend typisch Chicago: het bestaan van externe effecten vraagt niet noodzakelijk om regulering. Afhankelijk van transactiekosten, de toekenning van eigendomsrechten en het aantal onderhandelingspartners kan vrije ruil voor een efficiënte allocatie van de sociale kosten zorgen.

4 Lessen voor de analyse van marktwerking

Dit artikel startte met de claim dat de neoklassieke welvaartstheorie het zicht op een alternatieve aanpak van marktwerkingsvraagstukken kan blokkeren. Bij de Oostenrijkse school en de Chicago school treffen we voorbeelden van dergelijke alternatieven waarbij de lessen een verschillend karakter hebben. De Oostenrijkse school heeft vooral bezwaar tegen het statische karakter van de standaardanalyse en richt zich op de verklaring van de dynamiek achter marktprocessen met aandacht voor ondernemerschap en instituties. De Chicago school volgt een andere tactiek. De voordelen van het statische evenwichtsmodel worden er optimaal uitgebaat en toegepast in empirische analyses. Die empirie vormt de witte vlek in de meer traditionele welvaartstheoretische onderbouwing van marktwerkingsdossiers met zijn nadruk op theoretische effecten. Door de lessen op deze punten te beschouwen kunnen marktwerkingseconomen leren van twee scholen die hun hoogtepunt in het verleden hebben liggen.

Wat de scholen gemeen hebben is de kritische blik op de vraag waarom de overheid moet reguleren of ingrijpen in de marktverhoudingen. Dit is een zinvolle rol die we ook in Nederlandse beleidsdiscussies zien terugkomen.¹³

¹² Het 'survivor principle' stelt dat op een gegeven moment niet alle producenten tegen de laagste kosten produceren, maar dat op de lange termijn de meer efficiënte producenten hun minder efficiënte concurrenten uit de markt duwen zodat de meest efficiënte aanbieders uiteindelijk overblijven.

¹³ Voorbeelden zijn De Graaf e.a. (2007) op basis van de Oostenrijkse school en Teulings, Bovenberg en Van Dalen (2005) met een stevige rol voor de inzichten van de Chicago school (met name Coase).

De twee scholen die centraal staan in dit artikel baseren hun voorkeur voor het liberalisme niet op de formele welvaartstheorie, maar op ethische gronden. Dit heeft nadelen zoals een zekere tunnelvisie op de werking van markten maar biedt praktisch gezien ook voordelen die het waard zijn om in ogenschouw te nemen. Het stelt de Oostenrijkse school bijvoorbeeld in staat om het marktproces als dynamische ontwikkeling te bekijken waar de standaard micro-economie blijft vastzitten in statische analyses om de mogelijkheid van een formele welvaartsanalyse te bewaren. Stiglitz (2002) bespreekt bijvoorbeeld de vooruitgang van de micro-economische analyse van informatievraagstukken, die indrukwekkend is, maar hij concludeert tevens dat een nieuw paradigma nodig is omdat de dynamische analyse van marktwerking beter op basis van evolutionaire concepten kan worden aangepakt dan met de gebruikelijke evenwichtsmodellen. Je kunt je afvragen, wat belet de transitie naar dit nieuwe paradigma? Het antwoord is dat de dynamische analyse niet is te verenigen met de statische theorema's van de welvaartseconomie. De statische theorema's vragen om simplificaties in de analyse die een verkeerd beeld opleveren van hoe markten in de realiteit functioneren, concludeert ook Stiglitz (2004, p. 146).¹⁴

De Oostenrijkse school heeft zich door zijn fundamentele kritiek op de welvaartsanalyse nooit door Pareto laten belemmeren met als resultaat een open oog voor de dynamiek in de markteconomie en incorporatie van concepten zoals evolutie, die de neoklassieke micro-economie momenteel voor belangrijke vragen stelt. Met de economische crisis wint de discussie over de voor- en nadelen van verschillende economische stelsel weer aan kracht. Als de Oostenrijkers ergens hun sporen verdiend hebben dan is het wel op dit terrein, de stelseldiscussie waarin marktgeoriënteerde systemen concurreren met verschillende vormen van centrale planning. Een bijdrage van de Oostenrijkse school aan dit debat is dan ook gewenst. Alleen kan de school daarbij niet beperken tot het herkauwen van de standpunten uit het verleden. Vernieuwing is nodig om het paradigma bij de tijd te houden en voor de Oostenrijkers betekent dat dat niet volhard kan worden in de hardnekkig weerstand tegen empirisch onderzoek (Aimar 2009). De stelling dat de geschiedenis leert dat de vrije markteconomie betere resultaten boekt dan alternatieve stelsels is een empirische claim die schreeuwt om nader onderzoek. De Oostenrijkers zullen daarbij nooit hun lot in handen leggen van een statistische regressieanalyse maar pleiten voor een brede aanpak op basis van case studies die inzicht bieden in de politieke, juridische, sociale en culturele aspecten van de economische orde, zoals blijkt uit het

¹⁴ Om Blaug (2007, p. 202) te citeren: "In short, it is the dynamic performance of capitalism that is its major achievement, and yet when we study welfare economics, it is always the static efficiency of the capitalist economy that is trumpeted aloud."

pleidooi van Boetkce, Coyne, Leeson en Sautet (2005) voor een 'New Comparative Political Economy'. Dit onderbouwt de stelling aan het begin van dit artikel dat we ook met de lessen uit de geschiedenis van het economisch denken zeker niet zijn uitgeleerd over hoe markten werken.

De Chicago school benadert de realiteit van 'echte marktwerking' binnen de restricties van comparatief-statische analyse en dus op een geheel andere manier. Hier staat juist het empirisch onderzoek voorop waarbij de richting van het onderzoek, zoals gezegd, stevig gestuurd wordt door het theoretisch ideaal van het competitieve evenwicht. Dat neemt niet weg dat het gevolg is geweest een enorme oogst aan kennis over de werking van economische prikkels in situaties waar ruil plaatsvindt, zowel op als naast formele markten. De Chicago economen hebben zich daarbij nooit laten beperken door de formele welvaartstheorie. Neem de mededingingseconomie. Het doel van het mededingingsbeleid is volgens de Chicago visie niet een Pareto-efficiënte oplossing van het allocatievraagstuk maar eenvoudig de consumentenwelvaart (Bork 1978). Vanuit welvaartstheoretisch oogpunt is dit te beperkt maar het schept voor het beleid een duidelijk baken en helpt bovendien om de voordelen van marktwerking naar een breder publiek te vertalen. Het is makkelijker om aan te tonen dat meer concurrentie in het voordeel is van consumenten dan om een welvaartswinst in termen van Pareto-efficiëntie te presenteren.

Bovendien laten de aanhangers van de Chicago school zich daarbij direct leiden door de lessen van de prijstheorie. Die lessen zijn scherp en nog steeds actueel. Zo moeten we op basis van de Chicago-analyse kritisch kijken naar de criteria voor misbruik van een economische machtspositie, één van de pijlers van het Nederlandse en Europese mededingingsregime. Neem het voorbeeld van rooftprijzen als een vorm van misbruik. Bork (1978) en Posner (1979) redeneren dat rooftprijzen voor een onderneming met een machtspositie geen rationele strategie vormen. Het effect kan zijn dat potentiële concurrentie tijdelijk wordt afgeschrikt, maar als het verlies van de prijzenslag later via hogere prijzen weer moet worden goedge maakt krijgt de concurrentie evengoed een nieuwe prikkel en kans voor toetreding. De mededingingsautoriteit hoeft hier in principe dus niet tegen op te treden. Dat geldt ook voor andere strategieën die door de onderneming met marktmacht eenzijdig worden uitgevoerd. Koppelverkoop is een voorbeeld. Als er aan de koppeling extra kosten zijn verbonden, gaat de marktprijs afwijken van de winstmaximaliserende monopolieprijs en snijdt de onderneming zichzelf in de vingers. Als de koppeling van producten een vorm van marktafsluiting is zoals bij de Microsoft-case, is niet de koppeling concurrentieverstorend maar de toetredingsbarrière voor het hoofdproduct, in dit geval het besturingssysteem Windows. Microsoft is een goed voorbeeld van de overtuiging in Chicago dat we niet te snel moeten

oordelen dat een monopolie een natuurlijk karakter heeft. Potentiële concurrentie blijft altijd een disciplinerende factor zoals blijkt uit de groeiende markt van alternatieven voor de Microsoft producten (zowel besturingssystemen als browsers).

De pijlen van het mededingingsbeleid moeten zich volgens Bork en Posner dan ook voornamelijk richten op mededingingsverstoringe afspraken tussen partijen. Het kartelverbod is dus belangrijk, evenals de concentratiecontrole voor zover het horizontale fusies betreft. Maar ook hier moeten de strikte grenzen van het beleid in acht worden genomen. Stilzwijgende afspraken in een kartel (vaak over prijzen) zijn meestal onhoudbaar, omdat de opbrengsten van deelname aan het kartel vaak lager zijn dan de opbrengsten van het overtreden van de kartelafspraken. Het beleid moet zich dus richten tegen de *hard core* kartels met betrekking tot afspraken over verdeling van de markt. De zachtere vormen van collusie worden niet ontkend, maar vormen volgens Chicago-economen als Stigler (1968) een te klein probleem om te pleiten voor draconisch ingrijpen in de marktverhoudingen, bijvoorbeeld via structurele maatregelen als het verbieden van fusies of het opsplitsen van ondernemingen.¹⁵

De Chicagobenadering heeft in de VS een stevige invloed op het mededingingsbeleid gehad, niet in het minst via het werk van de rechters Bork en Posner. In Europa ligt dat anders. In de traditie van het Europese mededingingsbeleid wordt de aanpak van de Chicago school al snel als extreem en niet passend bij de Europese traditie gezien¹⁶ terwijl de achterliggende economische theorie toch een standaard onderdeel vormt van de economieopleiding op de meeste Europese universiteiten. Dit wijst erop dat het Europese mededingingsbeleid juridischer is dan de Amerikaanse aanpak en dat er nog een weg is te gaan om de juristen te overtuigen van het nut van een meer economische aanpak. Ook hier blijkt dus het leerproces over marktwerking nog lang niet afgesloten.

Dat de economen uit Wenen en Chicago er matig in slagen om hun beroepsgenoten (laat staan juristen) te overtuigen van de voordelen van hun onderzoeksprogramma's is voor een belangrijk deel aan henzelf te danken. Beide scholen hebben een naam hoog te houden als het gaat om conflicten in de academische arena (Keizer e.a., 1997). Een scherp debat past bij een botsing tussen verschillende wetenschappelijke paradigma's en heeft als functie om de kern van het eigen paradigma scherper te formuleren. De keerzijde is echter verwijdering van andere onderzoeksprogramma's binnen de eigen wetenschap. Een scherp debat loopt snel uit op persoonlijke

¹⁵ Voor een kritische blik op de Chicago-visie op mededingingsbeleid, zie Hovenkamp (1985) en Schmidt en Rittaler (1989).

¹⁶ Zie bijvoorbeeld Schmidt en Rittaler (1989).

controverse en onwil om te luisteren naar argumenten die de grenzen van het eigen paradigma overstijgen. Daarmee wordt de ruimte voor kruisbestuiving beperkt waarmee mogelijke positieve externe effecten voor de rest van de wetenschap verloren gaan. Juist in een tak van wetenschap waar concurrentie een centraal thema is moet er bereidheid zijn om de verkeer tussen verschillende disciplines tegen te gaan. Wetenschap is ook maar een vorm van dienstverlening en de kwaliteit van die dienst is gebaat bij een speelveld met zo min mogelijk obstakels. Die les zouden ze in Wenen en Chicago moeten kennen.

Auteur

Bert Tieben is werkzaam bij SEO Economisch Onderzoek (b.tieben@seo.nl).

Literatuur

- Aimar, T., 2009, The curious destiny of a heterodoxy: the Austrian economic tradition, *Review of Austrian Economics*, vol. 22(3): 199-207.
- Alchian, A.A., 1950, Uncertainty, Evolution and Economic Theory, *Journal of Political Economy*, vol. 58(3): 211-21.
- Becker, G., 1964, *Human Capital: A theoretical and empirical analysis*, New York: Columbia University Press.
- Baarsma, B. en J. Theeuwes, 2009, Publieke belangen en marktwerking: argumenten voor een welvaartstheoretische aanpak, in: E. van Damme en M.P. Schinkel (2009), pp. 23-51.
- Blaug, M., 2007, The Fundamental Theorems of Modern Welfare Economics, Historically Contemplated, *History of Political Economy*, vol. 39(2): 185-207.
- Boettke, P. en D.L. Prychitko, 1994, *The Market Process: Essays in Contemporary Austrian Economics*, Aldershot: Edward Elgar.
- Boettke, P., C. Coyne, P. Leeson en F. Sautet, 2005, The New Comparative Political Economy, *Review of Austrian Economics*, vol. 18(3/4): 281-304.
- Böhm-Bawerk, E. von, 1921, *Kapital und Kapitalzins. Zweite Abteilung: Positive Theorie des Kapitals, Erster Band*, 4th edition, Jena: Gustav Fischer.
- Bork, R., 1978, *The Antitrust Paradox*, New York: Free Press.
- Coase, R., 1960, The Problem of Social Cost, *Journal of Law and Economics*, vol. 3: 1-44.
- Damme, E. van, en M.P. Schinkel, ed., 2009, *Marktwerking en Publieke Belangen, Preadviezen Koninklijke Vereniging voor de Staatshuishoudkunde 2009*, Amsterdam.
- Doucet, J. en S. Littlechild, 2006, Negotiated Settlements: The development of economic and legal thinking, *Utilities Policy*, vol 14(4): pp. 266-77.
- Fisher, F. M. 2003. Disequilibrium and Stability, in: F. Petri en F. Hahn (eds), *General Equilibrium: Problems and Prospects*, London: Routledge.
- Friedman, M., 1953, *Essays in Positive Economics*, Chicago: University of Chicago Press.
- Friedman, M., 1962, *Capitalism and Freedom*, Chicago: Chicago University Press.
- Fukuyama, F., 1992, *The End of History and the Last Man*, New York: Penguin.
- Graaf, F. de, J. de Hoog, A. Leen, L. van Leeuwen en M. van de Velde, 2007, *Vertrouwen in de markt. Naar een liberaal privatiseringsbeleid*, Teldersstichting, Den Haag.
- Hagemann, H. en H-M. Trautwein, 1998, Cantillon and Ricardo effects: Hayek's contributions to business cycle theory, *European Journal of the History of Economic Thought*, vol. 5(2): 292-316.
- Hayek, F.A., 1937, Economics and knowledge, *Economica N.S.*, vol. 4: 33-54.
- Hayek, F.A., 1941, *The Pure Theory of Capital*, London: Macmillan.
- Hayek, F.A., 1944, *The Road to Serfdom*, London: Routledge, 1991.
- Hayek, F.A., 1945, The use of knowledge in society, *American Economic Review*, vol. 35(4): 519-30.

- Hayek, F.A., 1978, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, F.A., 1988, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, London: Routledge.
- Hovenkamp, H., 1985, Antitrust Policy After Chicago, *Michigan Law Review*, vol. 84(2): 213-84.
- High, J., 1990, *Maximizing, Action and Market Adjustment*, München: Philosophia Verlag.
- Keizer, W., B. Tieben en R.W. van Zijp, 1997, *Austrian Economics in Debate*, London: Routledge.
- Kirzner, I., 1973, *Competition and Entrepreneurship*, Chicago: Chicago University Press.
- Kirzner, I.M., 1988, The economic calculation debate: lessons for Austrians, *Review of Austrian Economics*, vol. 2: 1-18.
- Kirzner, I.M., 1992, *The Meaning of Market Process*, London: Routledge.
- Knight, F.H., 1921, *Risk, Uncertainty and Profit*, Boston: Houghton Mifflin.
- Knight, F.H., 1924, Fallacies in the Interpretation of Social Cost, *Quarterly Journal of Economics*, vol. 38(4): 582-606.
- Knight, F.H., 1935, *The Ethics of Competition*, London: George Allen & Unwin.
- Knight, F.H., 1947, *Freedom and Reform: essays in economics and social philosophy*, New York: Harper.
- Knight, F.H., 1967, Laissez Faire: Pro and Con, *Journal of Political Economy*, vol. 75(6): 782-95.
- Lange, O., 1936. On the economic theory of socialism: Part I., *Review of Economic Studies*, vol. 4(1): 53-71.
- Lavoie, D., 1985, *Rivalry and Central Planning: The Socialist Calculation Debate Reconsidered*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Levitt, S. en S. Dubner, 2005, *Freakonomics*, New York: HarperCollins.
- Littlechild, S., 1982, Equilibrium and the Market Process, in I. Kirzner (ed.), *Method, Process and Austrian Economics*, Lexington: Lexington Books.
- Littlechild, S., 2008, Some Alternative Approaches to Utility Regulation, *Economic Affairs*, vol. 28(3): 32-37.
- Littlechild, S. en C. Skerk, 2008, Transmission expansion in Argentina 1: The origins of policy, *Energy Economics*, vol. 30(4): 1367-84.
- Milford, K., 1990, Menger's methodology, in B.J. Caldwell (ed), *Carl Menger and his legacy in economics*, Durham and London: Duke University Press, pp. 215-240.
- Mises, L., 1920, Economic calculation in the socialist commonwealth, in F.A. von Hayek, ed. (1933), *Collectivist Economic Planning*, (translated by S. Adler), Clifton: Kelley, 1975.
- Mises, L., 1949, *Human Action*, London: William Hodge.
- Moss, L.S., 1997, Austrian economics and the abandonment of the classic thought experiment, in: W. Keizer, B. Tieben en R.W. van Zijp, 1997, pp. 151-71.
- O'Driscoll, G.P., 1977, Economics as a Coordination Problem: The Contributions of Friedrich A. Hayek, Kansas City: Sheed Andrews & McMeel.
- Paqué, K-H., 1985, How far is Vienna from Chicago?, *Kyklos*, vol. 38(3): 412-34.

- Posner, R., 1979, The Chicago School of Antitrust Analysis, *University of Pennsylvania Law Review*, vol. 127(4): 925-48.
- Reder, M., 1982, Chicago economics: permanence and change, *Journal of Economic Literature*, vol. 20(1): 1-38.
- Rolnick, A.J., en W.E. Weber, 1984, The Causes of Free Bank Failures. *Journal of Monetary Economics*, vol. 14: 267-91.
- Schmidt, I. en J. Rittaler, 1989, A Critical Evaluation of the Chicago School of Antitrust Analysis, Dordrecht: Kluwer.
- Selgin, G.A. en L.H. White, 1994, How Would the Invisible Hand Handle Money?, *Journal of Economic Literature*, vol. 32(4): 1718-49.
- Steele, G.R., 1993, The Economics of Friedrich Hayek, Londen: Macmillan.
- Stigler, G., 1961, The economics of information, *The Journal of Political Economy*, Vol. 69(3): 213-25.
- Stigler, G., 1968, The organization of industry, Homewood, IL: Irwin.
- Stiglitz, J.E., 2002, Information and the Change in the Paradigm in Economics, *American Economic Review*, vol. 92(3): 460-501.
- Stiglitz, J.E., 2004, Reflections on the state of the theory of monopolistic competition, in Brakman, S. en B.J. Heijdra (eds.), *The Monopolistic Competition Revolution in Retrospect*, Cambridge; Cambridge University Press, pp. 134-148.
- Teulings, C., L. Bovenberg en H. van Dalen, 2005, *De cirkel van goede intenties. De economie van het publieke belang*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Tieben, B., 2009a, The Concept of Equilibrium in Different Economic Traditions: a historical investigation, Amsterdam: Thela Thesis.
- Tieben, B., 2009b, Met Wicksell terug naar een relevante macro-economie, *Me Judice*, jaargang 2, 8 april 2009.
- Tieben, B. en J. Poort, 2008, *Van Maatstaf naar Maatwerk: toekomstvisie op het reguleringskader netbeheer elektriciteit en gas*, SEO-rapport 2008-83, Amsterdam.
- Wieser, F. von, 1927, *Social Economics*, New York: Augustus M. Kelley, 1967.